

Həqiqət reallıq, dürüstlük və obyektivlik deməkdir. İnsanların həyatını yönləndirən, münasibətlərini tənzimləyən, qərarlarını əsaslandıran etibarlı məlumatlar və dəyərlərdir. Həqiqət yalansız, manipulyasiyasız fakt və anlayışlardan ibarətdirsə, heç zaman sarsılmaz, insanlara güvən verir, ədalətin təməlini qoyur, birliyi və davamlılığı təmin edir. Əgər cəmiyyətdə həqiqət hökm sürməzsə, anlaşılmaqlıq, inamsızlıq, haqsızlıq və xaos yaranır. Həqiqət həm yandırır, həm işıq saçır. Bəzən acıdır, çünki səhvləri, çatışmazlıqları olduğu kimi göstərir.

Hər dövrün həqiqət carçıları olur. Onlar sözləri, deyimləri ilə aləmə səs salır, saxtəkarlıqları üzə çıxarmaqdan çəkinmirlər. Çünki inanırlar ki, həqiqət sonda qələbə çalacaq. XIX əsrdə Qasım bəy Zakir sözünün gücü ilə həqiqətin səsinə cəmiyyətə çatdırır, eybəcərlikləri, ədalətsizlikləri, yalanları açıq-aşkar ifşa edirdi. Qələmi ilə həm güldürür, həm düşündürür, satiranın iti qılıncını ustalıqla işlədirdi.

Görkəmli şair, maarifçi, Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai satiranın banisi, aşiq poeziyasının varisi və davamçısı Qasım bəy Zakir 1784-cü il avqustun 13-də Şuşada dünyaya göz açıb. Əslə məşhur Cavanşirlər nəslindən idi. Ulu babası Kazım ağa Şuşa şəhərinin banisi Pənah xanın doğma qardaşı olub. Zakir ilk təhsilini Şuşada mollaxanada alıb, ərəb və fars dillərini dərinləndirən mənimsəyib. Bu dilləri bilməsi ona Yaxın Şərqi böyük söz ustaları - Firdovsi, Nizami, Sədi, Hafiz kimi dahi şairlərin əsərləri ilə tanış olmağa imkan yaradıb. Şairin yeniyetmə və gənclik illəri Qarabağda siyasi və hərbi hadisələrin gərgin vaxtına təsadüf edib. 1795-ci ildə Qacarların Qarabağa hücumu, Şuşanın mühasirəyə alınması və əhəlinin şəhəri mədliklə müdafiəsi, bundan iki il sonra Molla Pənah Vəqifin öz oğlu ilə birlikdə Cıdır düzündə öldürülməsi, XIX əsrin əvvəllərində İbrahim xanın vəhşicəsinə güllələnməsi kimi hadisələr Zakirin gənclik illərində şahidi olduğu, eşitdiyi acı gerçəkliklər idi. Bu ağır hadisələr onun dünyagörüşünün formalaşmasına böyük təsir göstərərək, şairin ictimai mövqeyini və yaradıcılıq yolunu müəyyənləşdirib.

O, Qafqaz müsəlman könlü süvari dəstəsində xidmətdə olub, 1806-1813, 1826-1828-ci illər Rusiya-İran müharibəsində döyüşlərdə fərqləndiyinə görə çarın 1828-ci il 15 mart tarixli əmrinə əsasən gümüş medalla təltif edilib. Müharibənin bütün məşəqqətlərini gören Zakir doğma yurdlarından didərgin düşmüş kəndlilərin dərdinə biganə qalmayıb, onların ata-baba torpaqlarına qayıtması üçün böyük səy göstərərək. Həmin dövrün sənədləri də bunu təsdiqləyir. 24 aprel 1828-ci ildə müsəlman əyalətlərinin hərbiyyə rəisi general-mayor Abxazova ünvanladığı ərizədə şair yazıb ki, Abbas Mirzənin qoşunları məğlub olduqdan sonra Soraqlı kəndindən təxminən 500 ailəni Arazın o tayından köçürüb, Tuğ kəndində yerləşdirib.

1829-cu ildə Zakirin oğlu erkən yaşda dünyasını dəyişir. Bu itki şairin ruhunda dərin yara açır. O, oğlunun ölümündən doğan iztirabları, kədər və həsrətini şeirlərində əbədiləşdirir: "Həmişə Yaqub kimi qəm çəkərəm, Yusifin gedişindən dəli kimi yam, şam kimi yanıram, tək gecələr yox, gündüzlər də yanıram". Gənclik illərini at belində keçirən Qasım bəy Zakir 1830-cu illərin sonlarına doğru təsərrüfat işlərinə yönəlir. Yay aylarını Şuşanın saf havasında, qalan fəsiləri isə Xurşidbanu Nəvəvanın atası Mehdiqulu xanın ona bağışladığı Xındırstan kəndində keçirir.

Şairin təmsilləri Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutur və onlar nəslindən-nəslə sevə-sevə oxunur. O, vicdanın səsinə qulaq asaraq müterəqqi ideyaların təsiri altında yazdığı didaktik əsərlərlə həm poeziyanı, həm də əxlaqı gənc nəsillərə aşılayır. Əsərləri yeniyetmələrin mənəvi dünyasını zənginləşdirir, onları həm bədii zövqə, həm də etik dəyərlərə yönləndirir. Bu əsərlər indi də kimi əhəmiyyətini itirməyib və gənc oxucuların mütaliəsində önəmli yer tutur. Xalqını, doğma torpağını səmimi məhəbbətlə sevirən Zakir təmsillərində heyvanların bir ailə kimi bir-birinə bağlılığını, həmrəyliyi insan-

"Laçın yatağıdır bizim məkanlar"...

lara örnək göstərir. O, insanların arasında da eyni bu birliyə ehtiyac olduğunu, əks halda qəflət yuxusunda qalacaqlarını vurğulayır. Şairin təmsillərində əsas məna budur ki, zəif və müdafiəsiz olanlar ancaq birləşdikdə güclü ola, haqlı mövqələrini qoruyub saxlaya bilərlər. Bu fikir onun xalqa qarşı duyduğu dərin rəğbət və məhəbbətin ifadəsidir. Eyni zamanda, Zakirin bu təmsilləri sadəcə xalqın birliyinə çağırış deyil, həm də qoluzorlulara - haqsızlıq və zülm sahiblərinə açıq xəbərdarlıqdır. Onun fikrincə, zəifləri parçalamaq istəyənlərin arzusu heç vaxt gerçəkləşməyəcək, çünki birliyə sadıq olan xalq hər zaman qalib gələcəkdir. Müəllifin ictimai ədalətsizliyə, hakim təbəqələrə kəskin tənqidi münasibəti "Tülkü və şir", "Aslan, qurd və çaqqal", "Sədaqətli yoldaşlar haqqında" adlı təmsillərində öz əksini tapır. "Aslan, qurd və çaqqal" təmsilində göstərilir ki, qolugüclülər (aslan) və onlara yaltaqlıq edənlər (çaqqal) çox yaxşı dolanırlar və yeri düşəndə müsibətlər də törədirlər. "Tülkü və şir" də zalımlara nifrət, məzlumlara rəğbət hissi ifadə olunur:

**Biri o kim, hər kəs xalqa zülm edir.
Aqibət ədl ilə fənaye gedər...
Biri o kim, bimsəhlət, biəndiş
Bu dari - dünyadə düzəltməz heç iş.
Biri o kim, sanma düşməni həqiqir,
Eylər səni axır bəlayə əsir.**

Sədaqətli dostlar haqqında təmsili ictimai məzun etibarilə səciyyəvidir. Tısqaba, kəsəyən, ahu və qarğa tora düşmüş ahunu azad etməkdən ötrü birlikdə işə girişib öz məqsədlərinə nail olurlar. Zakirin əxlaqi-tərbiyəvi xarakter daşıyan təmsilləri sırasında "Dəvə və eşşək", "Tülkü və qurd", "Xain yoldaşlar haqqında" adlı əsərləri göstərmək olar. Qasım bəy Zakir xalqın canlı danışq dilindən, xalq ədəbiyyatından geniş istifadə etdiyi "Quyruğun basdın ilanını", "Kiçikdən xəta, böyükəndən ətə", "Əvvəl suyu yoxla, sonra soyun", "Bir paydan bir kişi doyar, gər böylünə, ikisin də ac qoyar", "Yaxşı gündə mənəm-mənəm deyənələr", "Ovu göydə alıb, göydə yeyənələr", "Güclüyə nə duz, nə çörək", "Heç adətdə yoxdur elçiyə zaval", "El namusu elə düşər", "Kürəyə düşməyən olmaz yumşaq", "Hər meşəyə güman aparma, boşdur" təmsillərdir. Qasım bəy Zakirin satiraları isə əsasən çar hakimiyyəti və çarizmin müstəmləkəçi siyasətinə qarşı idi. Onun ən amansız tənqid obyektləri isə zəiflərin və acizlərin hüquqlarını tapdalayan qüvvələr idi. İfşaçılıq, kəskin tənqid və kinayəli gülüş Zakirin satiralarının əsas xüsusiyyətləridir. O, sadəcə ictimai nöqsanları təsvir etməklə kifayətlənməyib, onlara qarşı nifrət və qəzəbini də açıq ifadə edirdi. Həmçinin qələmini müxtəlif janrlarda sinayaraq, hadisələrə açıq tənqidlə yanaşırdı. Şeirlərində lirik qəhrəmanın həyəcan, iztirab, intizar və kədər hisslərini ustalıqla, poetik dillə qələmə alırdı. Mənzum məktubları vasitəsilə ictimai ədalətsizliyə qarşı üsyankar səsinə ucaldırdı. Dini əsarət, mövhumat və fanatizmin xalqın mədəni inkişafına əngəl törətdiyini, insanların mənəvi zəifləməsinə səbəb olduğunu gözəl şəkildə göstərirdi.

**Cəm olub sərəsər əqli seyrəklər,
Kimi odun qalar, kimi ətəklər,
Deputat nəqlindən öteri bağlar,
Gündə bir qapıya salırlar yığnaq.**

Zakirin mənzum hekayələrində məhəbbət insanın ülvü və nəcib hissi kimi təsvir olunur. Məhəbbətdə sədaqət, mətanət və dözümlülük, vəfada möhkəmlik bu hekayələrin bir qisminə əsas məzmunu təşkil edir. Həmçinin müxtəlif səpkilərdə qələmə aldığı "Məlikzadə və Şahsənəm", "Əmirzadə, məşuq və cavan aşiq", "Tərən və elçi", "Dəvəsi itən kəs", "Dərviş ilə qız", "Xalqa vəz deyən, özü fışqı fücürdan çıxan biəməl alim" kimi mənzum hekayələri də vardır. Şərqi şeirinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də nəsihətçilikdir. Bu böyük sənətkarlar - Nizami, Sədi, Füzuli kimi ustadların əsərlərində də aydın görünür. Bu ənənə Qasım bəy Zakirin yaradıcılığında da öz əksini tapır. Məsələn, "Məyusluq vaxtında arsızlıq edən kəm" və "Tərən və Elçi" adlı mənzum hekayələri buna nümunədir. Birinci hekayədə şair arsız insanların ağıldan da naqis olduqlarını qələmə alır. O, "hərcayi" və "bilməzə" kimi keyfiyyətlərə malik bir adamı "mərdi-aqil" obrazı ilə müqayisə edərək nəticəyə gəlir ki:

**Aqıl gərəx yeksan ola hər zaman,
Qoymaya qəlbinə yol tap səydan...**

Şairin lirik şeirləri də dillər əzbəridir. Ən gözəl lirik nümunələrindən biri də "Durnalar" qoşmasıdır. Qoşmada Vətən sevgisi, Vətən həsrəti ifadə olunur.

**Laçın yatağıdır bizim məkanlar,
Yavaş-yavaş gedin, səsiniz anlar.
Qorxuram toxuna ötən zamanlar,
Sürbəniz dağılıb çaşa, durnalar!**

1849-cu ilin oktyabr ayında Qasım bəy Zakirin yaşadığı Xındırstan kəndinə böyük bir atlı-yaraqlı dəstə hücum edir. Şair qardaşı oğlu Behbud bəyi axtardıklarını bilirdi. Ona görə də oğlu Nəcəfqulu bəyi və qardaşı oğlu İskəndər bəyi dəstəni qarşılamağa göndərir. Lakin dəstə başçısı Tarxan-Mouravov öz mühakiməsinə əsaslanaraq onları Behbud bəyə yardımında ittiham edərək Şuşa qalasındakı həbsxanaya göndərir. Həmin gün Zakirin özünü, ailə üzvlərini və yaxın qohumlarını da həbs edib Şuşaya aparırlar. Bu qərəzli addımla üreyi soyumayan Tarxan-Mouravov Xındırstan kəndini öz atlılarına qarət etdirir. Şuşa həbsxanasında olarkən Zakir dəfələrlə yuxarı hakimiyyət dairələrinə məktublar yazaraq qanunsuz həbsini bildirir, ədalətin bərpasını tələb edir, lakin onun şikayətlərinə heç bir cavab verilmir. Təxminən bir il həbsxanada qaldıqdan sonra o, mühakimə olunmadan Bakıya sürgün edilir. Oğlu Nəcəfqulu bəylə qardaşı oğlu İskəndər bəyi isə əvvəlcə Tiflisə gətirilir, oradan isə Voronejə, daha sonra isə Kaluqaya sürgün edirlər. Zakirin ailəsi isə Şuşada qalır.

Bakıda olduğu müddətdə Zakir dövlət idarələrinə çalışan dostlarına məktublar yazaraq həbsinin haqsız olduğunu bildirir. O dövrdə Tiflisdə Cəniblik idarəsində işləyən Mirzə Fətəli Axundzadə, İsmayıl bəy Qutqaşınlı, Bakı qubernatoru Mixail Kolubakin və Gürcü knyazı İliko Orbeliani onun səsinə səs verir, sürgündən azad olunması üçün ciddi səylər göstərirlər. Bu şəxslərin dəstəyi ilə Zakir bir neçə aydan sonra Şuşaya geri dönür. Lakin həyatının sonuna kimi polis nəzarəti altında yaşamaq məcburiyyətində olur. Oğlu və qardaşı oğlu isə Rusiyada üç il sürgündə yaşayırlar.

Qasım bəy Zakir ömrünün son illərini ağır mədi sıxıntılar və çətinliklər içində keçirərək 1857-ci ildə Şuşada vəfat edir, şəhərin Mirzə Həsən qəbiristanlığında dəfn olunub.

Fidan ƏLİYEVƏ,
"Respublika".

